

ներչնչունները կը պարտին պարտեալ ազգե-
րու: Այդ է պատճառը, որ արաբական գե-
ղարուեստի արտագրութիւնները Սպանիայէն
մինչեւ Հնդկաստան՝ չունին ոճի միասնակա-
նութիւն:

Միհրապի ազգակն ու արուեստը՝ բիւ-
զանդական ծագում ունի. եռամաս աղեղը՝
բասիլիկացի միջակտուրին կը համապատաս-
խանէ. ուստի նամազի գորգին կարեւոր
տարրերը քրիստոնէական ծագում ունին:

Մինչեւ հիմայ ծանօթ է մէկ հայկական
գորգ միայն՝ միհրապի գրուագով, զոր Alois
Riegl ընդարձակ կը նկարագրէ իւր գործին
մէջ՝ «Ein orientalischer Teppich vom Jahre
1212 n. Chr.», հրատ. G. Siemens, Berlin:

Այս շահեկան կտորը եզակի գիւղ
մ'ունի բոլոր հայկական գորգերու մէջ: Ներ-
քին դաշտը կը ներկայացնէ խորշ մը՝ երեք
բաժանումով, սիւներու վրայ. զայն կ'ըզերէ
հայերէն յիշատակագիր մը տ. Տախտ. Ա.:

Ներքին դաշտի գծագրութիւնը ժէ. դա-
րու կը պատկանի. գլխաւոր տրէզի ծաղկա-
զծերուն մէջ վարդեակներու հետ կը տես-
նուին մեխակի եւ յակինթի ազգակներ՝ այլա-
սերման ենթակայ գորգերէ: Տրէզը ժէ. դա-
րու կիսուն անկման շրջանի գրոշմ կը կրէ:

Յիշատակագիրը խանդարած կամ պակաս
աստուր ու սխալաշատ բնագիր մը կը ներ-
կայացնէ. Հ. Գ. Գալէմբեարեան կը վերա-
կազմէ ու կը թարգմանէ ենթադրաբար.
«Դրան արկանելի ամենասուրբ տաճարին.
Յիշատակ Հոնիսիմէի տան. 651 տարւոյն.
ես արուեստագէտս զայս գործեցի» (այր-
գեւեցի): (Riegl, Ein orient. Teppich,
էջ 9):

Ինչպէս կը տեսնուի, գորգագործը ան-
զրագէտ մէկն է. գրերը յաճախ յապաւած
կամ այրածեւած է:

Երբ գիտենք գորգի գրուագները, արուած
թուականին հետ ուղղակի հակասութեան մէջ
կը մտնենք. եւ կը ստիպուինք հարցնել թէ
արդեօք արուեստագէտը սխալած չէ: Բնա-
զրին խօսքը «յիշատակ Հոնիսիմէ տն ՈՄԱ.
թիւին» հայկական թուական համարելով պիտի
նշանակէ 1202. բայց կրնայ Քրիստոսի թուա-
կանն ալ ըլլալ. արդ պիտի ենթադրենք որ
արուեստագէտը գուրս ձգած է Ռիւր՝

սխալմամբ թէ առանց հասկացողութեան, եւ
պիտի ունենանք 1651 թուականը. այն ատեն
զարդն ու թուականը կը համաձայնին*:

1202 տարիէն գորգագործ մը չի կրնար
երբեք ժէ. դարու արուեստով բանիլ:

Թարգմ. Հ. Պ. Է.

Ծ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Գ
Ս Տ Ա Մ Պ Օ Լ Ո Յ Պ Ը Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ը
Ե Ր Ե Մ Ի Ա Չ Է Լ Ե Պ Ի Ի Ք Ե Օ Մ Ի Ի Ր Ը Ե Ա Ն

(Շարունակութիւն եւ վերջ):

Գ. Լ. Ու. Ե. Ը.

Երեմիա իր Պտոյտին այս Գլուխը ամ-
բողջովին կ'ուղղէ իւր հիւր Վարդապետին,
եւ առաջին չորս սողովը ներողութիւն կը
խնդրէ անկէ ըսելով.

- Տող 1. «Ո՛վ տէր վարդապետ իմ ճան
չըրջելոյ եղեւ արդ վախճան.
- Տող 2. Ըստ կարեացս եւ մի՛ մեղադրել՝
Այս եւեթ հակիրճ գըրեցան:
- Տող 3. Ծանի՛ր զի այսք ընդ բոլոր՝
Արտաքոյ պարսպիս տեսան.
- Տող 4. Զի զմէջ քաղաքին թողաք՝
Մեզ շատ է ասել արդ զայնքան»:

Այսինքն՝ ո՛վ Տէր Վարդապետդ իմ հո-
գիս, ահա մեր շրջագայութիւնը վերջացաւ,
կ'ըսէ, կը խնդրեմ որ ինձ մեղադիր չըլլաս.
կարողութեանս ներածին չափ այսքան մը
համառօտ կերպով գրած ըլլալուս, եւ գիտ-
ցի՛ր որ այս նկարագրածներս բոլորն ալ քա-
ղաքին պարիսպէն դուրսը տեսնուածներուն
կը վերաբերին, մէջը եղածներուն մասին
բան մը չգրեցի, զի պատմուածներն ալ բա-
ւական շատ եւ երկար եղան:

Տրդ սողէն սկսած մինչեւ տ. 49 կը
յայտնէ թէ արքունիքին եւ պալատին խել մը
սովորութիւններուն վրայ չէ խօսած, ոչ ալ՝

* Աւելի հաւանական է ուրիշ մեկնութիւն մը որ
հայ գրչարուեստի վրայ կը յենու: Փոխանակ ենթա-
դրելու, որ գորգագործը Ռիւր գուրս թողուցած է,
պէտք է ՈՄԱ կարգաւ ՌՄԱ (= 1602), որ մեծ տարբե-
րութիւն մը չունի հեղինակի վերականգնել ուզած
թուականին: Ո եւ Ռ գրերու շփոթութիւնը գիւրս-
հասկնալի է, եւ թերեւս գորգն ալ Ռ կը կրէ:
Թարգմ.:

թէ արքային քովը մտնող ելլող պաշտօ-
նեաները ի՞նչպէս են, սպասաւորները ի՞նչ-
պէս կը ծառայեն եւայլն, Եհնիշէրի, Պօս-
տաննի պաշի եւ Սեպախի կոչուած զինուոր-
ներու խումբը նկատի չէ առած, եւ կը յա-
ւելու՝ թէ տաճիկներու պատերազմները եւ
զրաւած քաղաքները նիւթ չ'առներ իրեն, եւ
չէ ուղած նկարագրել թագաւորական պար-
տէզ-բուրաստանները, զահը, պալատը եւ
քաղաքը շրջապատող ծովերը ու ցամաքը եր-
կարող գեղատեսիլ ծովածոցները, որոնց
Եւրոպացիները աչք ունին շարունակ:

Երկրին արտադրած բերքերը, պտուղ-
ները, ձուկերն եւ վաճառականութիւնը, ա-
ռուտուրը չի նշանակեր, ո՛չ ալ շէնքերը,
սրբազանները, մզկիթները եւ մզկիթի վերա-
ծուած յունական եկեղեցիները. չ'ուզեր իսկ
խօսիլ զպրոցներու վրայ եւ այս առթիւ կ'ար-
ձանագրէ հետեւեալ տխրալից՝ բայց նշանա-
կալից սողերը.

- Տող 50. «Ոչ մէքթէպից հայեցաք՝
Ընդ որ զմանկուննն ի մարգունն տան:
- Տող 51. Մեզ ո՛չ մէտրէսէք պիտոյք՝
Քանդի մերս՝ որ խափանեցան,
- Տող 52. Յու է մեզ զայլոց դիտել՝
Անպուլս աղք մեր 'ւ անիխան»:

Ակնարկ իսկ չ'ենեցի՝ կ'ըսէ, մէքթէպ-
ներուն (զպրոց) վրայ ուր սողաք կը թուլիւն
առնելու կը խրկեն, պէտք չ'ունինք՝ կը յարէ,
անոնց մէտրէսէները (զաստուուն) դիտելու,
եւ կը ցաւինք որ «մերիմները խափանուե-
ցան»:

Երեմիա Չէլէպիի կենսագրութեանը մէջ
(Հատոր Ա., էջ 181) գետեղած եմ անգամ մը
սոյն սողերը եւ ըսած՝ թէ ատոնք կը յայտ-
նեն, որ 17րդ դարուն Կ. Պոլսոյ մէջ Հայ վար-
ժարաններ գոյութիւն ունէին բայց փակուած,
ջնջուած են դժբախտաբար: Եւ միթէ կա-
րելի՞ էր որ Կ. Պոլսոյ Հայ գաղութը ապրէր
առանց վարժարանի երբ Երեմիա Չէլէպիի
պէս գիտնական անձ մը Կ. Պոլսոյ ազգային
մտաւորականութեան փայլը եւ պարծանքը
կ'ըլլար եւ իրեն հետ ուրիշ ուսումնականներ
ալ հոչակ կ'ունենային:

Բայց ո՞ր տեղն էր Երեմիայի աւաղած
այդ Դպրոցը. ե՞րբ եւ ի՞նչպէս էր այն բա-
ցուած. ահա ատոր պատմութիւնը, զոր կ'ու-
սանիմ Երեմիայի՝ Ապրօ Չէլէպիի վրայ գրած՝
«Վիպասանութիւն» ոտանաւոր աշխատու-
թիւնէն, զոր յիշատակած եմ Բ. Հատորին
մէջ (էջ 578—580), եւ ուրկէ յայտնի կ'ըլ-

լայ՝ թէ այդ Դպրոցը կը գտնուէր, Կ. Պոլսոյ
Հիւսար-Տիպի կոչուած վայրին՝ վաղեմի
«Ս. Նիկողայոս» Եկեղեցին¹⁹⁹:

Այս Եկեղեցին «Ս. Սարգիսի» հետ կ'այրի
1660ին եւ չա՛տ չանցած կը վերաշինուի.
սակայն Կառավարութեան ականջը կը հասցը-
նեն թէ առանց արտօնութեան եւ հրամանի է
այն շինուած, որով Տաճիկները զայն քանդել
կը սպառնան: Խնդիրը կը հաղորդուի Ապրօ
Չէլէպի մեծ աղբեցիկ Հայուն, որ, ինչպէս
պատմած եմ (Հատոր Բ., էջ 578), անմիջա-
պէս հրաման կը խրկէ Երեմիային, որպէս զի
Եկեղեցոյն խորանին առջեւը ամբողջովին
պատ մը հիւսել տալով ծածկէ, ու դպրոցի
զայն վերածէ:

Երեմիա անյապաղ կը կատարէ Ապրոյի
յանձնարարութիւնը, խորանը պատով կը
ծածկուի եւ Եկեղեցին արդարեւ կը վերա-
ծուի Դպրոցի՝ 1662ին: Հայ մանուկներ կը
սկսին յաճախել հոն երամովին, եւ թերեւս
Երեմիա ալ դասեր կու տար անոնց. բայց
այն ատենի Պատրիարքը՝ Ղազար Սերաստա-
ցին ո՞վ գիտէ ի՞նչ նպատակով կամ ակնկա-
լութեամբ, կը գիմէ մատնութեան շար ա-
լարքին, եղելութիւնը իմաց կու տայ Կառա-
վարութեան, որ ահա անմիջապէս մարդ կ'ու-
ղարկէ եւ հիմնայատակ կործանել կու տայ
չէնքը. եւ ասոր համար է ահա, որ սրտա-

¹⁹⁹ Այդ մասին Երեմիայի գրածէն յառաջ կը բե-
րեմ սողերս.
«Հազար հարիւր եւ իննեկի Հայոց թուական
(1109 + 551 = 1660)
Որ մեծ կրակն եղեւ ի շէնս Բիւզանդեան
Չկոն եւ ըզվիշտ եկաց ընակաց ազգին համայն
եւ ըզվընասըն քաղաքիս անասական:
.....
Յորս եւ ի զէպ գեկեղեցեաց ասել ըզբան
Որք ի հըրոյս բոցակեղեան աւերեցան
Սուրբ Նիկօլեայ եւ Ս. Սարգիս Հայոց միայն:
.....
Պարոնքն մեր սոյն Չէլէպիս որ Արբաճամ
.....
Սա յօժարեալ սիրով սրտին հողեկական
Կամէր շինել բայց երկնչէր ի յարբունեան
.....
Արդ, Չէլէպեայն զսուրբ Նիկօլեայ տեղին առեալ
եւ ժողովուրդք նորա հաճեալ յայն խնդացեալ
.....
Չնիկողոսեայ սրբոյն պատճառ իմ ճառեցեալ
Չէլէպին անդ որ օտար աշխարհ էր զնացեալ
.....
Խրատ վասն այսմ առ մեզ անդուստ փութացուցեալ
Թէ զխորանն սրբութեան մեր յօրինեալ
Որով զերեսն պահարան իբրու ծածկեալ
եւ ըզյատեանն մինչ ի գրունս ի բաց թողեալ
Հիւսիս հարաւ բարձր ի յերկրէ բազմոց շինեալ
Ամս ինչ դպրոց ժողովուրդեան իբր զայն ցուցեալ»:

ուսուցչական կը դրէ՝ «Բանգի մերս որ խափանեցան, ցաւ է մեզ գայլոց դիտել», ու Ղազար Պատրիարքի հասցէին ակնարկութիւն ընելով կը գրէ՝ «Անգլուս ազգ մեր 'ւ անիշխան»²⁰⁰ :

Այս տեղ էր ահա վերոյիշեալ Դպրոցը, որուն քանդումէն վերջ եւ թերեւս առաջ, եղած են ասդին անդին փոքրիկ Դպրոցներ, որոնց մասին չունինք ծանօթութիւն :

* * *

Գիտե՛նք սակայն, որ կէս դար յետոյ՝ առաջին անգամ ըլլալով Կոլոտ Յովհաննէս մեծանուն Պատրիարքը 1719—1720 Իւսկիւտար Ս. Կարապետ եկեղեցւոյն քով կը հաստատէ Դպրոց մը եւ Նալեան պատրիարք 1741ին Մայր Եկեղեցւոյ քով, եւ այդ թուականէն յետոյ ալ կը բացուին տակաւ ուրիշներ, որոնց անուանին էր՝ 1770ին կամ քիչ առաջ Պալատու մէջ՝ «Սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին» անուանը նուիրուած՝ «Մանկատուն»ը, ուր Սարգիս Դպիր Սարաֆ-Յովհաննէսեան դասախօսած է եւ հոն գրած է՝ իր «Կ. Պալայ Տեղագրութիւն» հետաքրքրական գործը եւ ընդօրինակած խումբ մը կարեւոր Ձեռագիրներ²⁰¹ :

Պալատու Մանկատունէն յետոյ Չաքարիա Պատրիարք Կաղզուանցին Մայր Եկեղեցւոյ դէմ 1775ին կը բանայ նոր դպրոց մը. 1797ին կը շինուի Իւսկիւտար Ս. Խաչի Դպրոցը եւ հետզհետէ կ'աւելնան ուրիշներ, որոնց թիւը այսօր կրնանք յիշուցնէն աւելի հաշուել :

* * *

Այս պատահարը նշանակելէ յետոյ, Երեմիա դարձեալ կ'ըսէ՝ թէ չէ թուած Կ. Պոլսոյ արհեստաւորները, հոն տիրող թաղաւորները՝ որոնց համար շատ ճիշդ կը գրէ՝ թէ «Երագի պէս նստած ու անհետացած են»²⁰² :

²⁰⁰ Կարգալ ասոր մասին Ա. Հատորիս 298—300 եւ յաջորդ էջերը. նաև Բ. Հատորիս 578—580 էջերը, որոնց վերջինին մէջ «Յուդա» անուանը կը գրուի մէջ Երեմիա Ղազար պատրիարքին անուանին քով : Ղազարի այս շահատակութիւնը չեմ նշանակած Ա. Հատորիս մէջ, զի՝ անոր հրատարակութեան առանձին գեւ չունի «Վիպասանութիւն յԱպր 2Էլեպին» գրուածը :

²⁰¹ Այս ընդօրինակումները ինձ կը պատկանին եւ են՝ Իրենց թուականներու կարգով : 1. Տետրակ՝ որ կոչի պոռուղ գրաչանութեան (1733ին) : 2. Պատմութիւն Օսմանցոց քաղաքաւորութեան (1771 Յունուար) : 3. Եկեղեցիի Բոլոնիոյ (1773 Ապրիլ) : 4. Կղէմէս պապի կոնդակը (1774 Օգոստոս) : 5. Պայմանք գերմանաց (1792 Նոյեմբեր) : 6. Իսկ որ ասեմն (1793 Մարտ) եւ ուրիշներ, որոնց մասին պիտի գրեմ ուրիշ անթիւ : ²⁰² Այսինքն սպանուելով, արքայական դահլը

Օտար ազգերու ներկայացուցիչ դեպքաններն ալ չի յիշեր, ինչպէս նաեւ Կ. Պոլսոյ զանազան քիւրպէները, քէֆէները, իմարէքները ու խաները : Խան կոչուածը (օթեւան), գիտե՛նք որ ի հնունն, մեծ մասամբ կը պատկանէին Հայերու, հոգ չէ որ անիրաւարար յափշտակուած են անոնք հետզհետէ :

Այս խաներուն նշանաւորացոյցն էր՝ վէզիք խան յորջորջումով ճանչցուածը, որ 1766ին սաստիկ երկրաշարժէ մը կը կործանի, իր փրատակներուն տակ թաղելով «Հայ ուսումնական» մը, որու մասին Սարգիս Դպիր Սարաֆ-Յովհաննէսեան՝ Ժամանակագրական զանազան տեղեկութիւններու ձեռագիր ճոխ հաւաքածոյի մը մէջ կը գրէ՝ հետեւեալ Յիշատակութիւնը :

«Յամի Տեառն 1766 : Հայոց Ռ.Մ.Ժ.Ե (1766) յամսեանն մայիսի ԺԱ, յաւուր ինկզշարաքի, ԺԹ.Երդում օրն յիմանց, ի յաւառտեան պահու, Ժամ անցեալ մէկ ջէյրէֆ տասն, եղի շարժ իմն ի կոստանդուպոլիս սաստիկ որոտմամբ եւ յանկարծաբէ երերմամբ՝ ահաբէկ յոյժ քնդմամբ, տեւելով հա՛ղիւ քէ քօպէ երկու :

Քաղաքն լցոյց քարակուտիւֆ, բլուցանելով գլեճամեճ մզկիթսն, մանաւանդ մայր մզկիթն... Եւ գայլ մզկիթսն նմանապէս, գորն բլոյց եւ գորն կիսաբուլ... Եւ զխանսն նմանապէս մանաւանդ զվէզիթ խան կոչեցեալն, գորոյ ի բլատակսն բագումֆ մեռան ի քրիստոնէից, որոց միմն մանաւանդապէս էր տիրացու Գէորգն Կեսարեան, իմաստասէր յոյժ եւ դպրութեանց ումանց ազգաց իսկ տեղեակ :

Սոյն գրուածէն կ'ուսանինք ահա անունը «Գէորգ Կեսարեան» գիտունին, որ կ'երեւի պատմագէտ, գրագէտ էր եւ լեզուագէտ եւ զո՛ւրջ պատահամբ այդ խանին մէջ գտնուելով՝ զո՛հ գացած է Երկրաշարժին :

Սա Ժամանակակից էր՝ ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ, մեծանուն Գէորգ պատուելի Պալատեցիի, որ ապրած է՝ 1737—1812 :

* * *

Այսպէս՝ Երեմիա Ը. Գլուխին մէջ բացի յիշատակածներէս ուրիշ բան չի գրէր, եթէ ոչ՝ անցողակի իմն պալատական—արքունի խեղկատակութիւնները, որոնք մեզ չեն հե-

րարձրանալու մարմալէն բոնուած ախտաւոր գահաժառանգներէ :

տաքրքրեր այսօր : Բայց 125րդ տողէն սկսած մինչեւ 130րդը խօսքը իւր հիւր վարդապետին դարձեալ ուղղելով կը գրէ :

- Տոյ 125. «Մի՛ աշխատ առնէր ըզճերուկս՝ Եւ մի՛ եւս առցես յանդիման.
- Տոյ 126. Չայլս խողել 'ւ ի պահանջել՝ Ձի դո՛ւրջէ ձանձրութեամբ մնացան :
- Տոյ 127. Կամ թէ մեք չեղաք տեսած՝ Կամ գրազմանցս եթէ մոռացան.
- Տոյ 128. Ընդունել եւեթ հայցեմ՝ Իրր առձեռն փանաբոյս ընծայն :
- Տոյ 129. Ողջ լե՛ր ի պարծանս մեր՝ Եւ սակս մեր լիցիս ի մաղթան.
- Տոյ 130. Ծնորհակալութեան փոխան՝ Ընդ հասանիլ տացես պատասխան» :

Ծերուկս մի՛ յոգնեցներ ա՛յլ եւս՝ կ'ըսէ, եւ մի՛ յանդիմաններ, պահանջելով քննել, ուրիշ կէտեր, զորս գուցէ ձանձրանալով մէկդի թողի կամ չտեսայ եւ կամ գրազմաներուս պատճառաւ մոռցայ. միայն կը խնդրեմ որ այս փանաքի առձեռն ընծայս հաճիս ընդունիլ : Ողջ ըլլա՛ս մեր պարծանքին համար եւ մեզի համար աղօթող ըլլալով, փոխանակ չնորհակալութեան՝ ընծայիս ընդունելութիւնը ինձ իմացունես :

Այս տողերէն յայտնի է, որ Երեմիա Չէլչիլի իր «Ստամբուլոյ Պատմութիւն»ը, Վարդան Վարդապետին Կ. Պոլսէն մեկնելէն բաւական Ժամանակ յետոյ պատրաստած է, եւ զայն ուրիշի մը ձեռքով ուղած է իրեն խրկել, որովհետեւ յաջորդ 130րդ տողէն մինչեւ 144րդը ամենախիստ յանդիմանութիւն մէջ՝ ուղղուած Միթիար անուն Վարդապետի մը, որուն յանձնած ըլլալու է Երեմիա իւր աշխատութիւնը, տանելու առ Վարդան վարդապետն իւր սիրական : Բայց այդ Եկեղեցականը հաւատարիմ չէ գտնուած խոստումին. յանձնարարութիւնը չէ կատարած, որուն համար զինքը Երեմիա «Միթիար» անունը կրելու անարժան կը համարի, Ուխտադրուծ զայն կ'անուանէ իրաւամբ :

Կ'արժէ կարգալ հոս այդ տողերը (տ. 130—143) .

- «Ա՛յ ուխտադրուծ Միթիար՝ Վարդապետ կոչմամբ պերճական, Ըստ անուամբ չեղեր միթիար՝ այլ զգիմակն ինձ պատահման :
- Ձեռն իմ խնդրել փութացար՝ Մինչ քո գործդ ի կատար դընան.
- Ուր սէր քո պատրուակեալ՝ Եւ խոստմունքն քո անհիման :
- Միթէ վարձս ուխտեցեր ինձ՝ կամ առ քեզ յիշեալ եղէ զայն :

- Ընդէր չառէր զհայցելիդ՝ Յվարդապետ տարեալ զայս ընծայն Միթէ սերմանեալ տեղիդ՝ հիւթն չունէր ըստ առակն տէրունեան.
- Ձի ոչ եկիր ոչ տեսեր՝ 'ւ ոչ յիշեալ թէ կայ ողջ մարդն այն :
- Մեզ չէ փոյթ քննել զայդպիսիդ՝ զի համակ բարուց են նշան.
- Ձի շատ եմ տեսեալ քան զքեզ՝ 'ւ իմ վաստակս չէ ի նանրութեան :
- Տի՛ վարդապետին խորին թողից՝ Քեզ զայլ շատ պատասխան,
- Առակ 'ւ օրինակ գրելի՛ քեզ ըստ Քոյսթ թողուլ զայն արձան :
- Ահոսս կամ չես հասկացեալ՝ կամ ծանեար եւ չես կատարման,
- Ձէ նիշ անդ չահիլ զքանքարն՝ ոչ գիտեմ թէ բարբա չեղձուցման» :

Սոյն տողերուն իմաստը սապէս է. վա՛յ ուխտադրուծդ Միթիար, որ վարդապետի վեհ կոչումը ունիս, բայց անունիդ համաձայն միթիարի չեղար, զիմակաւոր մ'ես եղեր, մինչեւ գործիդ կատարումը իմ միջամտութիւնս փութացիր խնդրել, բայց պատրուակեալ է եղեր սէրդ եւ անհիմն եղան խոստումներդ : Միթէ վա՛րձք մը ինձ խոստացար, կամ ես քեզի զայն առաջարկե՛ցի, եթէ այդպիսի բան մը կար, ինչո՛ւ չուղեցիր, նախ քան զընծայն վարդապետին տանելը : Արդեօք կարծեցի՞ր թէ սերմանած տեղդ հիւթ պիտի չունենար՝ ըստ Տէրունական առակին²⁰³ : Ձեկար զիս տեսել, ըսելու համար թէ այդ մարդը ո՞ղջ էր թէ ոչ : ատանկ բաներ փոյթս չէ քննել, զի բնաւորութիւնդ կ'ապացուցանեն : Քեզմէ չա՛տ աւելի գիտեմ, եւ իմացի՛ր որ իմ աշխատութիւնս ի զուր տեղ չիտուած չէ. Վարդան վարդապետին նկատմամբ ունեցած սիրոյս համար, քեզի ուրիշ պատասխան չեմ տար, այլապէ՛ս կրնայի առակ—օրինակ չափելով խայտառակել քեզ՝ եւ այդու՛ թու անձա՛ ընթացքիդ արձան յիշատակին յօրինել : Կ'ափսոսամ, որ դուն կամ զիս չհասկցար, կամ հասկցար ու դիտմամբ առաջարկս, յանձնարարութիւնս չկատարեցիր. այդ տեսակ միջոցներով քանքար չի չահուիր, եւ բարուցը թերութիւններն ալ չեն ծածկուիր :

— Այս է վեր ի վերոյ իմաստը կամ նշանակութիւնը վերոյգրեալ տողերուն, որոնց իրրեւ շարունակութիւն կը գրէ դարձեալ դառն խօսքեր եւ 145րդ տողէն մինչեւ 150րդին

²⁰³ Եւ այլն անկաւ յապառաժի եւ ընդ բուսանելն չորացաւ առ ի չոյէ կիւրոց» : Դուկաս, Ը., 4 եւ Մատթէոս ԺԳ., 1 :

մէջ այդանելով կ'այսպէս կարգ մը բարուն-
ներ՝ իմա՛ վարդապետներ՝ զորս կը նմանեցնէ
բուռնցով կաց կոտրող սնափառներուն,
վասն զի ատենք սովորութիւն ունին եղեր քա-
մահելի իւր աշխատութիւնը, զինքը համա-
րել բան-գործ չունեցող մէկը եւ զբարանել
իրեն համար թէ ապարդիւն կեանք անցնող
մ'է եւ թէ եւ աշխատող՝ բայց ոչինչ շահող:

Երեմիա իրաւամբ կը ծիծաղի ասոնց
վրայ, ըսելով, որ երբ իր գրածներուն մէջ
անոնք իմաստալից բաներ մը տեսնեն, զար-
մանքով կը բացազանչեն թէ ուստի՞ սորված
եմ, եւ կ'ենթադրեն թէ՛ ուրիշ տեղէ մը գայն
անշուշտ վերցուցած եմ, ի՞նչ որ ապացոյց է
իրենց խոր տգիտութեան (տող 150):

Յաջորդ ինը տողերուն մէջ Երեմիա չի
քաշուիր յարելու, թէ ոմանք՝ իրեն համար
«շատ բան գիտցող չէ» ըսած են, եւ ոմանք
ալ գրածները «երկար ու խրթնիմաց յայտա-
բարած են», եւ մինչեւ իսկ զինքը գեղգեղ
(թեթեւօլիկ) համարելու աստիճան համար-
ձակած են, սակայն ինքը մտղի չափ կարեւո-
րութիւն չի տար անոնց (տող 153), զի ուրիշ
մեծերու ալ այդպիսի յարձակումներ տեղի
ունեցած են՝ կ'ըսէ: Բայց տ. 154 կը գրէ.

Ձայս վիշտ կրեմք ի սուտ եղբարց,
վասն որոյ մնացեալ անիշխան.

այսինքն թէ՛ կեղծ եղբայրներու երեսն է,
որ այսպիսի վիշտեր կը կրենք եւ այդ պատ-
ճառաւ իսկ է՝ որ անիշխան (իմա՛ ստրուկ)
մնացած ենք:

Ինչպէս պատմած եմ Ա. Հատորի մէջ
(էջ 132), Երեմիա կարեւորութիւն բնա՛ւ չի
տար այդ տեսակ մարդերու (որոնց նմանները
կան գեռ մեր մէջ դժբախտաբար), եւ կը
վերջացնէ իւր գիրքը ըսելով (տ. 157—158).

Բաւ է զիտոնց իմաստոնց՝
զվերոյգրեալս որ թէ իմանան.
Հայ թուականք դա՛ «Ձի՞նք է»,
Երեմիաս յանգեալ զիւր ընծայն:

Հերիք է՝ որ գիտուն եւ իմաստուն մար-
դիկ գրածներս հասկնան ու ազգային անկեղծ
սիրով դատեն թէ ի՞նչ է այն, եւ ահա Երե-
միաս իւր ընծայն կը վերջացնէ:

Վերջին տողին մէջ գր՞նչ է բառերը կը
յայտնեն աշխատութեան թուականը՝ 1684,
ինչպէս նշանակած եմ արդէն (Հատոր Ա.,
էջ 120), բայց կը թուի ինձ թէ բառախաղ մը

ըրած է հոն Երեմիա. «Հայ թուականօք՝
ըսելովը արդեօք նաեւ «Հայ զգացումով»
իմաստը զգացունել չուզե՞ր:

* * *

Այս վշտալից յայտարարութիւններէն յե-
տոյ «Յիշատակարան ընծայիս երգողի» վեր-
նագրով ունի 22 տող գրուած մը, զոր կը
կարդանք առաջին Հատորիս 120—121 էջե-
րուն վրայ եւ որով իւր աշխատութիւնը կը
նուիրէ վարդան վարդապետին՝ զայն անուա-
նելով Մեծ Բարունի:

Այս ընծայագրին մէջ Երեմիա գոհու-
թիւն կու տայ որ Տէրը շնորհեց իրեն աւար-
տել զայն՝ «Կափայի գունով, իբր Կարուսալ
ուշխար», որով ըսել կ'ուզէ թէ իր ստանաւո-
րին չափերը թաշատուր կեչտեցուց հետեւո-
ղութեամբ շարադրած է, իմա՛ 2—5—3—5,
ինչպէս լուծած է այս հանելուկային տողին
իմաստը Հ. Ներսէս Ակինեան²⁰⁴:

Իւր սիրական վարդապետէն կը խնդրէ
նաեւ՝ որ Աշխարհաբար գրած ըլլալուն հա-
մար չմեղադրէ զինքը եւ իր փանաքի մտքին
ու մասներուն իբրեւ մէկ ծաղիկը հաճի ըն-
դունիլ, զի կը յարէ՝ թէ 1661ին սկսաւ զայն
գրել ու զանազան պատճառներով մէկդի թո-
ղուելով վերստին ձեռք առած է զայն 1681ին
ու աւարտած երեք տարիէն, այսինքն 1684ին,
ինչպէս կը յայտնէ այս «Երեմեան» բառով,
փոխանակ «Նաւեայ» ըսելու, որպէս զի
այդու իւր անունն ալ նշանակած ըլլայ:

Ըստ այսմ՝ Հ. Ակինեանի այն վարկածը
թէ Ստամպուլի Պատմութիւնը աւարտած է
1689ին, չի համապատասխաներ իմ ընդու-
նած 1684 թուականին. ես միայն «Ձինչ է»
բառը կը համարիմ ճիշդ թուականը, մինչ
Հ. Ակինեան «Դա Ձինչ է» բառերը²⁰⁵:

Երեմիա իւր Յիշատակարանը կը վեր-
ջացնէ կարգ մը գովեստներ հիւսելով վար-
դան վարդապետին եւ կը կնքէ զայն, երկար
տարիներ իրեն մաղթելով եւ աղօթքը շարու-
նակ հայցելով:

* * *

Երեմիա Ձէլէպիի այս Յիշատակարան —
ընծայով կ'աւարտի Ստամպուլի Պատմու-
թիւնը, որուն իբրեւ վերջակէտ կը կարդանք
ընդօրինակելիին՝ այսինքն անոր Եղբորը՝ Նա-

²⁰⁴ Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրնեան, գրեց Հ. Ներ-
սէս Ակինեան, Վիեննա 1933, էջ 71:
²⁰⁵ Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրնեան, գրեց Հ. Ներ-
սէս Ակինեան, Վիեննա 1933, էջ 88:

հատակ Տէր Կոմիտաս Քահանային մատնե-
լովը գծուած վեց տող համեստունակ, պար-
զունակ Յիշատակարան մը, զոր թէ եւ անգամ
մը զետեղած եմ Առաջին Հատորիս, 134 էջին
վրայ, բայց այս տեղս ալ կարեւոր կը համա-
րիմ ներկայացունել անոր իսկական ձեռա-
գրին լուսանկար պատկերը որ է՝ հետեւեալը.

Պի՛մեմք 'է սքեղօլը — ետի յեղօրէս ետե — յան.
որայ անուան յարջուրէր՝ ետե՛տայ լէլիս Բօմիւրժեան:
Բայց հարդեմքս որդեցա՛ւ՝ հարտե՛տ յեղօրէս նա ըայն.
պէրակ կառեպաս ետի՛ սպարաբան նայն Բօմիւրժեան:
Շօթի լուսնահանիս հայսյ՝ դա — հալու՛եաւ ելլի բառահան.
չա՛ւարժայիք՝ յեղօսանս հալլի եղբայր զապուս կան:

Այս վեց տողով Տէր Կոմիտաս կը յայտնէ
ահա, թէ Ստամպուլի Պատմութիւնը իմբա-
զրուած է իր երէց եղբորմէն, թէ նա՛ «Երե-
միա Ձէլէպի Քէօմիւրնեան կը յարջորջուէր»,
եւ կը յաւելու՝ թէ այժմս ալ անի ընդօրինա-
կուեցաւ անոր կրտսեր Եղբորը ձեռքով, Քէօ-
միւրնեանց ընտանիքին ամենէն յետին ու ան-
նշան անդամ «Երէց Կումիտասէն»: Վերջըն-
թեր տողին «Ձմիջի» բառը կը յայտնէ՝ ընդ-
օրինակութեան թուականը, այսինքն 1146 +
551 = 1697: Ինչպէս յայտնած եմ արդէն
(Հատոր Ա., էջ 122):

* * *

Տէր Կոմիտաս՝ Երեմիայի մահէն (1695)
երկու տարի վերջը եւ իր նահատակութենէն
10 տարի առաջ է՝ որ այս ընդօրինակութիւնը
կատարած է: Մտադրած էի Տէր Կոմիտասի
մասին՝ երկար գրել եւ անոր սուրբ յիշատա-
կովը կնքել Մանթազարութիւններու այս եր-
կար շարքը. այլ սակայն ետ կը կենամ այսօր
այդ որոշումէս նկատի ունենալով՝ որ 1929—
1930 երկու ընտիր աշխատութիւններ հրա-
տարակուեցան այս սրբանուէր մեծանուն Քա-
հանային վրայ:

Առաջինն էր՝ Արհիապատիւ Նաղլեան
Սրբազան Արքեպիսկոպոսին 1929 յունիս 23ին
Պէյրութի մէջ արտասանած գեղեցիկ «Բա-
նախօսութիւնը» (հրատարակուած՝ Վենե-
տիկ). Երկրորդը՝ բազմահմուտ եւ բազմա-
վաստակ գրագէտ բարեկամիս՝ Տիար Առա-
քէլ Սարուխանի «Յարգանք Հայ Նահատա-

կին» սքանչելի գործը, որ նախապէս 1929ին
«Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ մաս առ մաս
երեւալէ յետոյ, առանձին հատորով ալ հրա-
պարակ ելաւ Վիեննայի Վանքէն՝ 1930ին:

Երկուքն ալ ընթերցման արժանի, գնա-
հատելի գործեր, Նահատակ Տէր Կոմիտասի
կեանքը մանրամասն կերպով կը պատմեն ու

այդ Քահանային Սուրբերու դասակից հոգա-
կուելը յիշատակելով, անոր գրուածները ու
գովքը կը հիւսեն պերճախօս տողերով:

Տիար Ա. Սարուխանի երկը սակայն՝ սա
սուսելութիւնը ունի, որ Հայ եւ օտար վա-
ւերական աղբիւրներու եւ փաստերու վրայ է
այն հաստատուած, եւ Հեղինակը անձամբ
ներկայ եղած է այն փառաւոր հանդիսու-
թեան որ տեղի ունեցաւ 1929 Յունիսին՝
Հոռմի Ս. Պետրոս Եկեղեցւոյն մէջ նախա-
գահութեամբ Սրբազան Քահանայապետին՝
Պիոս ԺԱ.ի:

Հայ Քահանայ մը Սուրբ կը հոգակուէր
այդ օրը, Երանութեան փառքին կ'արժանա-
նար եւ Սրբազան Պապը ամենագեղեցիկ ու
պերճախօս ճառով մը, նոյն պահուն ո՛չ միայն
Տէր Կոմիտասը սրբութեան արժանի կը հրա-
տարակէր՝ այլ եւ՝ Հայ Ազգին բիւրաւոր նա-
հատակները, որոնք մարտիրոսացան 1915—
1916 թուականներուն:

* * *

Սոյն երկու գերազանցապէս կարեւոր՝
Հրատարակութիւններէն յետոյ կը մնայ ինձ
ոչինչ գրել, ու յանձնարարել զանոնք մաս-
նաւոր ուշադրութեանը ընթերցողներու,
որոնք յուսամ թէ ինձ հետ լացող են Տէր Կո-
միտասի պէս ներհուն ու մաքուր Քահանայի
մը վիճակուած անիրաւ եւ տխուր վախճա-
նին վրայ:

Այս առթիւ չեմ վարանիր եւ պարտակա-
նութիւն իսկ կը համարիմ հրատարակա-

բակին, ընկալնում զպատիւ ի յայտնելս զնոյն վերջին կամքն քեզ մի ըստ միով...» : Գրուածքս 1773 թուականը կը կրէ եւ կը հայի ուսումնական պատերազմի, որով կը ներկայացուին Ռուսներու կողմէն կառավարութեան առաջարկուած հաշտութեան պայմանները :

7. Թղ. 94—98. «Օրինակ թղթոյն Բօնսոլիցն Իզմիրու՝ գրեալ առ բարձրութիւնն քօնթէ Աղէքսանդրի Օսլովին առաջին հրամանատու իշխանին Տօնանմային Ռուսաց սյսինքն Մոսկովու, որ էր ի կողմանս Սախըզ Կղզւոցն եւ Միտիլիու, կամ Իլիմիային, յամի 1770 յուլիսի 21» : Գիրը Սարգիս դպիր Սարաֆ-Յովհաննէսեանի է : Տե՛ս Յիշատակարան 3 :

8. Թղ. 100—101. «Ողբերգութիւն ժամանակիս, խթանք սրտիս, լալումն անձինս, վիպասանական ասացուածք նարդեան չըջանիս» : Ընդամէնը 13 տուն ոտանաւոր : Գրութեանն ոչ ժամանակն եւ ոչ ալ հեղինակը յայտնի է : Կողբայ ժամանակին դառնութիւնները, մասնաւորապէս բարոյական կողմէն նկատուած :

9. Թղ. 103—106. Հրովարտակ Կատարինէ Բ. Կայսրուհին եւ Ինքնակալուհին ամենայն Ռուսաց, գրուած 1763ին ի Սանկտ Պետրպոլըի, որով օտարներու մեծ արտօնութիւններ եւ ազատութիւններ կը շնորհուի Ռուսաստանի սահմաններու մէջ :

10. Թղ. 108—111. Եկատարինէ Կայսրուհին հրովարտակը գրուած Սիմէոն Կաթողիկոսին, որով գոհացում կը տրուի Հայոց Եկեղեցւոյ խնդրանքներուն : Հրովարտակը հրատարակուած է Մեղու Հայաստանի թերթին մէջ 1858, Թիւ 45, էջ 356 եւ յետոյ Գ. Մսերեանցի «Պատմութիւն կաթողիկոսացն Էջմիածնի» գործին մէջ (էջ 161) . եւ ամէնէն վերջը Գիւտ Քահանայ Աղանեանցի «Իւրան Հայոց Պատմութեան» մէջ (Յիշատակարան Սիմէոն կաթողիկոսի. Թիֆլիս 1894, էջ ձի՛՛—ձԼԱ) :

11. Թղ. 114—142. Յաղագս երկպառակութեանցն որ ի յեկեղեցիսն Բօլօնիայի : Սկզբնապէս տպագրուած է Սաքսոնիայի մէջ 1768ին, իսկ «Թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառ ի Մեղիսեղեկէ յամի Տեառն 1771 եւ յունիսի 20 ի Կոստանդինուպօլիս» : Օրինակութիւնս կատարուած է «ի վերայ թարգմանչի գաղափարի, առ մերումս վարժարան, ի յամի Տեառն... ապրիլի ամսոյ :

Ի Մանկատան սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի :

12. Թղ. 142ա—149. «Պատասխանի Աստուծով եւ վասն Աստուծոյ. որ արդեւեաց զ՛Իսկ որք ասենն, զոր ասացեալ են ի վերջն Հաւատամքին. ի նուաստ յերեմիայէ» : Երեմիա Չէլչալի գրութիւնն է. տե՛ս ասոր մասին Հ. Ն. Ակինեանի Երեմիա Չէլչալի Քէօմիւրճեանի կեանքն եւ գրական գործունէութիւնը (Վիեննա 1933), էջ 126—127 :

13. Թղ. 150ա—155. Ճատ «ի Պօղոս արքեպիսկոպոսէ եւ պատրիարքէ Կ. Պօլսոյ ասացեալ», թուրքերէն լեզուով : Ազրիանուպօլսեցի Պօղոս պատրիարքն է սա, որ ազգային միութեան եւ սիրոյ հրաւէր կը կարդայ : Այս ճատին հայերէն խմբագրութիւնն է այն Ատենաբանութիւնը, զոր նոյն պատրիարքը 1817ին արտասանած է եւ զոր Աւետիս Պէրպէրեան հրատարակած է իւր Պատմութեան մէջ (էջ 84—92) :

14. Թղ. 156ա—178. Ժամանակագրութիւն մը այբուբենական կարգով, ուր կը նշանակուին կաթողիկոսներու, պատրիարքներու եւ զանազան դէպքերու եւ նահատակներու թուականները : Կը վերջանայ այսպէս . «Քէօմիւրճի օղլու Երեմիա Չէլչալին՝ եղբայրն տէր Կոմիտասին հանգեալ ՌձՆԴ» (1695) (Հմմտ. հատոր Ա., էջ 189) : Այս ժամանակագրութեան հեղինակն ըլլայ թերեւ Տէր Կոմիտաս . բայց կան հոն ուրիշ ձեռքերէ մուծուած յաւելումներ ալ :

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ. 1. Թղ. 52բ. Յիշատակարան Տէր Կոմիտասի. յառաջ բերուած է վերը, Ա. հատոր, էջ 121—122 :

2. Թղ. 88բ. Օրինակեցեալ եղեւ կոնտակս այս փափական (վասն արտահայտման ձիզլիթեան փաթեթայիցն ի միջոյ իւրեանց) ի 1774 յամին Գրիստոսի եւ ի ՌՄԻԳ թուին մերոյս տուժարի յամսեանն օգոստոսի Ա. յաւուր ուրբաթու վարդապետի այլակերպութեան տօնի ներ շարաթու : Ի Մանկատան սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի :

3. Թղ. 98բ. Ի Մանկատան սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի ի յուղիղ օրինակաց, ի 1770 գեկտեմբեր ամսոյ :

4. Թղ. 149բ. Գրեցաւ օրինակութեամբ յամի Տեառն 1793 եւ ի ՌՄԻԲ թուին Հայոց, մարտի Բ : Ի Մանկատան Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի ի Պալատ :

Չեռագրիս վրայ խօսած եմ գործիս Ա. հատորի մէջ, էջ 125—126 :

Ինձ կը թուի թէ Չեռագրիս այլ եւ այլ ձեռքերէ անցնելէ ետքը նաեւ սեպհականութիւն եղած է Սարգիս դպիր Սարաֆ-Յովհաննէսեանի, որ լեցուցած է զայն կարեւոր ընդօրինակութիւններով : Ապա պատկանած է Փէշտիմալճեան Գրիգոր անուանի պատուելիին, զի սա զետեղած է մէջը իւր ձեռքովը զրած իր մէկ երկու ոտանաւորները :

1933ին Բարիզարնակ Պ. Զաւրելի վառասէր բարեկամս ինձ ցոյց տուած է Չեռագրի մը փոքրիկ, որ Երեմիա Չէլչալի Օրբուրէն մէկ մասը կը պարունակէր, բայց ուրիշէ մը ընդօրինակուած . սոյն Չեռագրին մէջ տեսայ Երեմիայի զրած 10 տող մէկ Ոտանաւորը, զոր արտագրելով զետեղեցի «Ստամպօլոյ Պատմութեան» վերջին թերթին վրայ :

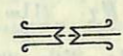
Իւր իմաստալից նշանակութեանը համար, կարեւոր կը համարիմ ներկայացնել զայն այս տեղ ալ, ահաւասիկ .

Մէր արմատոյն լայն եւ հաստատ՝ տե՛ս զպտուղն ո՛րչափ առատ Բանն ի մտաց, մարդն ի գործոյն, ծառն ի պտղոյն ցանաչի՝ յայտ : Չեռն իմ երթայ դառնայ ի հող՝ բանն առ Աստուած վերընքերցող Մտադիւրութեամբ դու վերծանող՝ ժտեմ՝ լե՛ր ինձ յիշատակող : Կայ լաւութիւն Բ. կեանաց գարս ի կորուստ չեմ հաշուեալ (Ալլըք պիլմէզսէ խալիք պիլիք սերեայէ սալ) :

Թէ իմաստնոյ չէ սա յախորժ, մտաց մանկանց սա բացող է ի գիւտ ըստ այց ո՛վ ո՛ք մըտցէ՝ ինքն եւս գգիբսն յառաջ բերցէ Թէ՛ չես սիրող որ ուսանիս կամ չախորժիս իսկարանիս, Մի՛ մոռանար գնանրաջանս գերեմիսս մտաց գիրիս :

Երեմիայի սոյն Ոտանաւորովը կը վերջացնեմ Ծանօթագրութիւններս, երկիւղած յարգանք մը ընծայելով անոր յիշատակին, որ ունի իւր անմահութեան էջերը Հայ Մատենագրական Պատմութեան մէջ :

ԳԿՏ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

1 «Ժտեղ» = աղաչանօք խնդրել :

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ԲՐԳՈՒԹԵՆՑ ՈՍՏԸՆՑԻ ԳՆՉԱՆՆԷՍ († 1589)

Յովհաննէս վարդապետ, «որ Բրկութենց¹ կոչի», ինչպէս կը գրէ ինքնին, ծնած է Վառնիշատ² գիւղը, որ կը գտնուէր «հանդէպ Ոստան քաղաքի» : Իր ծնողաց անուններն են՝ Ղուկիջան եւ Նուբար : Եղբայրներէն կը յիշուին՝ Մուրատ եւ Ոսկեան, ասոնցմէ մէկուն զաւակն է Բահլուլ, որ Յովհաննէսի եղբորորդի կ'անուանուի :

Յովհաննէս կ'ընտրէ վանական կեանքը, իրրեւ միարան Պատրիկոս Մենաստանին : Ապա կ'աշակերտի ի Բաղէշ առ ոսո Ներսէս Վ. Ամկեցւոյ . հոս 1569ին կ'օրինակէ Յաւուրէի Ամկեցւոյ . հոս 1569ին կ'օրինակէ Յաւուրէի Ամկեցւոյ Ազաթանգեղոս եւ Եղիշէ . եւ կոր սարկաւազ Ազաթանգեղոս եւ Եղիշէ . եւ կը խնդրէ ողորմութիւն «իմ հօրեղբոր Ներսէս քաջ բարունապետ վարդապետին եւ աշակերտեալ մանկանց տէր Մկրտիչին եւ տէր Յովհաննէսին, որ բազում աշխատութեամբ աշխատեցան ի կարգալ զրոյց³» : Իր աշակերտակիցն էր նաեւ «Ազարիս ի Հայոց Մեծաց, ի վերջէն Շահկերտոյ, որ է մերձ ի քաղաքն Նախչուանու⁴», այն է Ազարիս կաթողիկոս Ջուղայեցի :

Յովհաննէս Բրկութենց վարդապետական գաւազանը կ'ընդունի իւր 1570ին : Յովհաննէս արեւոյ յԱմիբասօլու վանս Բաղիշոյ կ'օրինակէ 1574ին Աւետարան մը⁵, որուն ստացիչն է Յովհաննէս վարդապետ, հաւանօրէն Բրկութենց :

1582ին իր աշակերտներէն մին, հաւանօրէն Ներսէս Բաղիշեցի, այսպէս կը գրէ իր ուսուցչի մասին .

¹ Անունս կը գրուի նաեւ Բրկոս (էջմ. 2077), Բրկոս (Առ. Գաւրիթեցի, 391), Բրկոսեցի (էջմ. 2605), Բրկոսեցի. Բրկոսեցի (Թորոս Աղբար, 263. կարգա Բրկոսեցի, էջմ. 1282) :

² Գիւղս վառնիշատ կը գրուի նաեւ Վառնշատ (Լալայեանց, Յուցակ հայ. ձեռ. Վասպուրականի, էջ 912) եւ Վառնշատ (Ինճիճեան, Նոր Հայաստան, 160), Վառնշատ (Առ. Գաւրիթ. 441) : Ասկէ տեւալ կը յուրած է Յովհաննէս վառնիշատցի (էջմ. 2077) . եւ մերձակայ քաղաքի անունով՝ Ոստանցի :

³ «Դեռ չհասած Հիւրգոմ հայրնակ դիւղն, նորս սահմանին մէջ, դէպի ծովն, դէպի կղզին Աղթամարս երկարացած հրուանդանի մէջ տեղում, հեռուից բարձրարեմս երեւում է մատուռն կամ գերեզմանն վարդապետիկ իշխանի» . Գ. Շէրեյ, Սրբաւարներ, Թիֆլիս 1902, էջ 98 :

⁴ էջմ. 1920, Թղ. 246բ :
⁵ Առաքել Գաւրիթեցի, էջ 441 :
⁶ Երեւան, Պետ. Թանգարան, Թ. 138 :